

*Данко М. Шипка**

(Државни универзитет Аризоне, Темпи, САД)

ГЛОБАЛНО ЈЕЗИЧКО АКУШЕРСТВО: ИЗАБРАНИ ПРИМЈЕРИ РАЂАЊА НОВИХ РИЈЕЧИ

Новоречје, 2023, бр. 8.

У овом популарнолингвистичком раду представљају се различити случајеви појављивања ријечи за нове појмове. Разматрају се прије свега случајеви кад се одређена заједница говорника почиње суочавати са новим технологијама, што изискује употребу нових ријечи. Након одређивања теоријских могућности у таквим ситуацијама, у раду се наводе рјешења из различитих језика широм земљиног шара. Различитости у рјешењима у појединим језицима свакако свједоче о глобалној лексичкој, језичкој, и, шире, културној разноврсности, што доприноси богатству глобалног културног наслијеђа. Истовремено, примјери који се овдје наводе отварају низ питања о односу језика и културе. Основно питање је колико су различитости у називању нових појмова производ дубљих међукултурних разлика, колико у њима улогу играју историјски процеси, а колико су производ непредвидивог насумичног варирања.

Кључне ријечи: нове ријечи, терминологија, лексичко позајмљивање, калкови, творба ријечи, нова значења, метафоре, језик и култура.

УВОД

У историји свих заједница говорника широм свијета дешавају се ситуације када одређене иновације захтијевају употребу нових ријечи. О каквим се иновацијама ради, подложно је високом степену варирања. Може бити тако да се заједница пресели из једне еколошке нише у другу, могуће је да дотад непостојеће датости (нпр. животињске врсте) појаве у истој биолошкој ниши. Ту су онда и ситуације кад нека спољња група, обично говорника другог језика, са собом донесе иновације, које заједница у контакту прими. Могуће су и аутохтоне ситуације иновација у начину организације заједнице у производњи добара, итд. Нама, као члановима заједнице

* ORCID 0000-0002-9144-8155. danko.sipka@asu.edu

говорника у чијем функционисању технологије играју велику улогу, прво ће на памет пасти технолошке иновације. То је тако за већину говорника свјетских језика, али није и за већину језика. База података Етнолог (<https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages>) процјењује (крајем марта 2022.) број језика на свијету на 7168. Већина су мали језици различитих заједница које нису, барем нису језички, интензивно укључени у технолошке иновације. Нажалост, по истој бази података, око 40% свјетских језика је угрожено.

Постоји, разумије се, и низ других контекста у којима настају нове ријечи, од ситуација када чланови језичке заједнице желе нешто да изразе, нпр. пољско *blokowisko* ‘пејоратив за блок стамбених зграда’, до ситуација мотивираних лудичким импулсом, потребом играња у језику, нпр. кад неког ко обожава чоколаду зовемо *чокохоличарем*. Овдје ћемо све ове друге ситуације у којима настају нове ријечи оставити по страни, усредсређујући се на оне произашле из иновација.

Независно од тога о којем типу иновација говоримо, у грубој оптици можемо говорити о три широко схваћена језичка механизма која заједници говорника стоје на располагању кад су у ситуацији да их иновација мотивише да попуне лексичку празнину.

Прво, могуће су операције на језичком изразу, оно што можемо одредити веома широко схваћеним појмом творбе (ријечи и израза). На примјер, кад се у заједници говорника појавила потреба именовања сателита (услјед упознатости те заједнице са одговарајућом научном иновацијом), на крају се усталила ријеч *спутник* (*с + пут + -ник*). Могуће операције на језиком изразу укључују и различите врсте скраћивања, нпр. иновације у руској војсци произвеле су скраћеницу *зампол* (*заместитель командира по политической части* ‘замјеник командира за политичка питања’). Операције на изразу подразумијевају и вишерјечне лексеме, нпр. у истом том руском, моторизацијске иновације формирале су вишерјечне лексеме *ветровое стекло* ‘шофершајбна, дословно: вјетрено стакло’ и *лобовое стекло* ‘шофершајбна, дословно: чеоно стакло’.

Друго, могуће су операције на језичком садржају, оно што можемо одредити појмом семантичких помјерања. И ту постоји читав низ могућности, од врло честих ситуација метафорског преноса, нпр. заједница говорника енглеског развила је у моментима кад су се суочили с даним иновацијама различита значења ријечи *bed*, првобитно ‘кревет’: ‘корито ријеке’, ‘леја’, ‘подлога пута’, итд., на којима нешто “лежи”. Могући су онда различити преноси по произвођачу нечега, нпр. наш *претис* (*лонац*) по произвођачу под називом Предузеће Тито Сарајево или *пенкала* по презимену иноватора Славољуба Едуарда Пенкале.

Конечно, за оне језике који долазе у контакт с другима, а безмало сви су такви, могуће је да се лексичка празнина попуни лексичким посуђивањем. Рецимо, како се у традиционалној јапанској култури није јео сир и млијечни производи уопште, онда је сир био иновација коју је тој заједници донио амерички окупатор након Другог свјетског рата. Тако је онда у јапанском посуђена енглеска ријеч, па је сир チーズ [чизу] од енглеског *cheese*. Слично је и са другим млијечним производима. Ријечи за јогурт, млијeko и слично, енглеске су позајмљенице.

Наравно, могуће је да се ова три начина комбинују. Калкирање је типичан примјер мијешања операција на форми и посуђивања, а дјеломични калкови свакако укључују и операције на садржају. Рецимо, словеначко *nebotičnik* ‘облакодер, дословно: небододирник’ свакако је сложеница од *nebo* и *tikati*, али постоји и елемент калкирања према енглеском *skyscraper* ‘облакодер, дословно: небостругач’, али је присутна и самоникла метафорска слика, у словеначком солитер додирује а не струже небо. Наше *neboder* је опет сиромашније за самониклу метафору, јер је укрштено од два предлошка калкирања: од реченог енглеског назива, те њемачког *Wolkenkratzer* ‘облакодер’, баш као што је *фудбал* укрштен од енглеског *football* и њемачког *Fußball*. Исто тако, адаптације у посуђивању често подразумевају операције на форми, а и најчешће се преузима једно или неколико а не сва значења ријечи из језика изворника, а некад се значење и дода. На примјер, у домородном језику средишње Аризоне пипаш (познат и под егзонимом марикопа), ријеч за сто је посуђена из шпанског овако: *lames*. Узета је не само ријеч *mesa*, него и одређени члан који у шпанском иде уз њу: *la*, а одбачен је завршни вокал, што је уобичајена пракса при позајмљивању. Дакле, уз посуђивање, активирани су и операције на форми. Има и оних других случајева, када посуђивање иде у пару с операцијама на садржају. Рецимо, од силних значења енглеског глагола *like* ‘вољети, свиђати се, итд.’ ми смо преузели само *лајковати* као реакцију на друштвеним мрежама.

Поједини језици имају одређене структурне склоности ка интензивнијем или мање интензивном посезању за једним од три обрасца. У нашем културном кругу по томе је надалеко познат њемачки језик. Док закон на који ријеч упућује није укинут, најдужа и најкомплекснија њемачка ријеч била је: *Rindfleischetikettierungsueberwachungs-aufgabenebertragungsgesetz* ‘закон којим се делегира обавеза етикетања и надзирања говеђег меса’. Закон (са ријечју од 63 слова за коју наша најдужа ријеч *престолонаследниковичицин* изгледа патуљаста) уведен је 1999. у савезној држави Меклембург - Западна Померанија а укинут је прије неку годину у процесу усклађивања са законодавством ЕУ. Ово је пример речи тракавице. Најдужа у рјечницима забиљежена њемачка тракавица тренутно у општој упо-

треби јесте *Kraftfahrzeughaftpflichtversicherung* ‘обавезно осигурање моторног возила’.

Дијелом због ових лексичких пантљичара (а дијелом због непредвидивости рода и компликоване промјене именица и глагола) Марк Твен је 1880. написао есеј под насловом *The Awful German Language* ‘Одвратни њемачки језик’. Твен наводи примере речи као *Generalstaatsverordnenversammlungen* ‘општи сабор државних посланика’ и онда коментарише: *These things are not words, they are alphabetical processions*. ‘Та чуда нису ријечи већ алфабетске процесције’.

Не само језик, него и сфера језичке употребе одређује доминацију одређеног типа формирања нових ријечи односно значења. У сопственом испитивању нестандардних српскохрватских облика (Širka 2000), нашао сам да су у овој области (гдје је настајање нових ријечи махом мотивисано грађењем идентитета) изразито доминантна семантичка проширења – налазимо из у близу 70% лексема ове сфере (неких 43% су чиста семантичка проширења а у остатку случајева јављају се у спрези с другим механизмима, најчешће творбом, укључујући ту и модификације форме, нпр. оне типа: *stari* -> *rista*. Опет, моја анализа македонске дијалекатске лексике (Širka 2024) показује да у тој сфери, гдје нове ријечи настају спонтаним називањем иновација током јако дугог временског периода, имамо уравнотеженост механизма: 30% је наслијеђеног из прасловенског, а од македонских дијалекатских иновација на семантичка проширења отпада 42% (6% на чиста, остало у комбинацији са другим механизмима), 28% на посуђивање, а 36% на операције на форми. Прећи ћемо сада на примјере рађања ријечи.

СЛУЧАЈЕВИ ЛЕКСИЧКОГ ВАРИРАЊА

Погледаћемо најприје примјере активације претходно поменутих механизма у настајању нових ријечи а након тога обратити пажњу на варирање у појављивању једне конкретне технолошке иновације.

Постајање сложених лексема и фразема веома је често у прихватању нових технологија. У неким језицима могу се појавити исти креативни фраземи, да би у једном језику веома брзо нестали а у другом се одржавали. Тако је рецимо са *електронским мозгом* за рачунар код нас и у мандаринском кинеском. Код нас се овај израз одавно напуштен а у кинеском је остало у општој употреби 电脑 (диан нао) – први знак (овдје у поједностављеној ортографији, како се користи у НР Кини) значи струја, електронски, електрични, итд. а други мозак. Мандарински иначе обилује креативним фраземима за електричне ствари, телевизор је, рецимо: 电视 (дианси) ‘електрично гледање’, филм 电影 (дианђинг) ‘електрична сјенка’ а телефон

电话 (диàнхуà) 'електрични глас', итд. Слични су и други неологизми. Узмимо рецимо ријеч за аеродром: 飞机场 (фēиђичǎнǎг). Први знак значи летјети, други машина, уређај, а трећи простор. Тако је онда аеродром: простор за летеће машине, илити: *летмашинилиште*.

Нови технолошки називи могу имати различиту мотивацију и ту се језици могу међусобно разликовати. Тако енглески има две различите мотивације фразема за мобилни телефон: то што је телефон мобилан (за разлику од стационарног, који се зове дословно земаљска линија: *land line*) и то што је телефон ћелија у мрежи сличних ћелија. Тако онда имамо *mobile phone* ('мобилни телефон', више се користи у британском) и *cell phone* ('ћелијски телефон', више се користи у америчком). Сличан овом другом фразему имају и Пољаци, они га колоквијално зову *komórka* (дословно 'ћелија', скраћено од: *telefon komórkowy*) или Албанци, код којих се каже: *celulari* скраћено од *telefoni celular*. Ово скраћивање веома је уобичајено у колоквијалном језику, и код нас ће се рећи *мобилни* или *мобител* а не цио назив.

Честе су и метафоре, нпр. код Американаца, гдје се кола повезују са познатим предметима свакодневног живота. Треба поменути *T-bone collision*, досл. судар (облика) кости Т. Ово је наине бочни судар, гдје једно возило предњом страном удара у бок другог, па одозго изгледају као слово Т. Неколико је овде културно специфичних ствари. Прво, називање по облику слова, што се види само из ваздуха, говори о пракси снимања оваквих судара из хеликоптера за америчке телевизије. Друго, *T-кост* је из назива за врсту стека, који у средини има кост у облику слова Т, с једне стране слова је бифтек а с друге рамстек. Код нас се месо транжира друкчије, око кости (засебно на бифтек и рамстек), па такав стек и не постоји.

Некада ће се потреба именована назива у даној култури појавити знатно касније него у другој. Да останемо при аутомобилским терминима, у Америци је огромна већина кола с аутоматским мјењачем, путеви равни и широки а раздаљине велике, па постоји згодна справа која омогућава да дигнемо ногу с гаса при дужим вожњама која се назива *cruise control* (дословно: контрола крстарења, мисли се: контрола брзине кретања). У многим европским језицима, нпр. њемачком, пољском, па и код нас, нађен је, на основу латинског, веома успјешан еквивалент: *темпомат*. Како су у Европи раздаљине краће, путеви изувијанији и већина кола нема аутоматски мјењач, потреба за именовањем овог уређаја јавила се релативно касно. Слично је и с оним што се у енглеском зове *air conditioning* (скраћено АС или А/С), дословно 'стварање услова у ваздуху'. Како је америчка клима у јужним државама прилично сурова и захтијева хлађење, овакви уређаји, па и име за њих, користе се одавно. Код нас су лjeta тек однедавно

ужасно спарна, па захтевају хлађење и назив *клима уређај* (разговорно се и скраћује у: *клима*) појавио се не тако давно.

Разумије се, и посуђивање је чест механизам настајања нових ријечи за иновације, о чему, рецимо, свједоче рачунарски термини из енглеског по бројним језицима. Јапански је ту антипод помињаном кинеском, у јапанском се често посуђује из енглеског, па су, рецимо, ријечи за радио, телевизор, компјутер из енглеског (ラジオ рађио、テレビ тереби、コンピューター конпјутā), чак се и јављају псеудоанглицизми типа パソコン пасокон, од енглеског *pers(onal) com(puter)* за персонални рачунар (говорници енглеског ово не скраћују).

Типична је ситуација да ћемо у одређеном језику наћи различите механизме, нпр. у језику средишње аризонске пустиње пипашу, фрижидер је настао творбом, назива се *chamash thxnraash*, што би дословно било ‘храноледилиште’, први дио назива је ријеч за храну, а други ријеч за лед и суфикс који означава мјесто. Како рекосмо, назив за сто је *lames* од шпанског *la mesa*. Посуђивање, како смо такође рекли, најчешће подразумијева модификације форме и садржаја, шпанска ријеч има још значења којих нема у пипашу, а усвојена је, што је занимљиво, са чланом а уз одбацивање завршног слога. У овом језику јасно се види који је окупатор донио шта. Тај народ су прво окупирали Шпанци, па онда Американци. Тако је онда чај *tii* (од енглеског *tea*), а кафа је *kafee*, од шпанског *café*. Слично томе, из шпанског је грожђе (*'uuvv* од *ivas*), наранџа (*narangk* од *naranja*), кромпир (*paap* од *patas*), парадајз (*thomaat* од *tomate*), пиринач (*'aroots* од *arroz*), хљеб (*paan* од *pan*). Из енглеског су опет крушка (*peer* од *pear*) и шљива (*plamp* од *plum*).

Слојеви посуђивања који прате политичке утицаје и мијењају се временом виде се и рецимо у нашој аутомеханичарској терминологији. Она је прво била махом из њемачког (говорници њемачког су нам ту технологију донијели), па, како су се политичка савезништва промијенила, добрим дијелом замијењена посуђеницама из француског, да би онда, у књишкој терминологији махом били калкови. Прво смо имали, нпр. *лекрад* и *фергазер*, (из њемачког), па су их замијенили *волан* и *карбуратор* (из француског), који су и остали у неутралној употреби, а на крају су се појавили и књишки термини *управљач* и *расплињач*.

Различити механизми понекад се срећу и у истом семантичком пољу и у ужем скупу ријечи. Такви су рецимо албански називи мјесеци (и календарски мјесеци су били иновација која је дошла са ширењем администрације). Док у словенским језицима имамо такве који користе природни циклус (какви су, рецимо, уз мање изузетке: пољски, чешки, украјински и хрватска варијанта српскохрватског) и оне који су посудили латинске називе (већина осталих), скуп дванаест албанских мјесеци изузетно је богат

различитим механизмима. Налазимо ту латинске позајмице, као *janar* ‘јануар’, *mars* ‘март’ и *maj* ‘мај’, некад и доста модификоване, као у *prill* ‘април’ и *gusht* ‘август’. Има онда описни назив за фебруар *shkurt*, дословно: кратки. Ту су онда и називи природног и пољодјелског циклуса, онакви какве налазимо у пољском. Јуни се зове *qërshor*, дословно: трешњар, а јули *korrik*, дословно: жетвар. Посљедња четири мјесеца заправо су калкови латинских назива и дословно значе седми, осми, девети и десети (латинска година је почињала првог марта, па је децембар десети мјесец): *shtator*, *tetor*, *nëntor*, *dhjetor*. Дакле, у једном ограниченом циклусу од дванаест ријечи имамо и творбу, укључујући ту и калкирање, и семантичка проширења и лексичко позајмљивање.

Прећи ћемо сада на међујезичко варирање у настајању нових ријечи. Погледаћемо богатство варирања у називању бицикала и сличних људском снагом погоњених возила (чисто да будемо политкоректни и покажемо да нове технологије могу бити савршено еколошке).

Аутомобили британске фирме *Ровер* прилично су скупи. Међутим, у Пољској можете добити ровер веома повољно. Пољаци бицикл зову *rower*, а та ријеч потиче од британске фирме *Rover*, која је бицикле производила и продавала у Пољској почетом 20. вијека. Појава бицикла породила је различите ријечи у разним језицима. Енглеско *bicycle* је баш као и наше новолатинска кованица са значењем ‘два круга’, т.ј., ‘два точка’, па није без везе кад говоримо о двоточкашима. Овај назив популаран је у најразличитијим језицима, у турском је *bisiklet*, италијанском *bicicletta*, оксетанском, каталанском, португалском и шпанском *bicicleta* (Шпанци га разговорно скрате у *bici*, Енглези у *bike*, које значи и моторцикл, а ми смо ту ријеч изврнули у колоквијално *бајс*), у баскијском је *bizikleta*, филипинским језицима тагалог и илокано *bisikleta*, албанском *biçikleta*, есперанту *biciklo*, свахилију *baisikeli*, и све тако у небројеним језицима.

И француско *vélocipède* је новолатинска твореница (од *velox* ‘брз’ и *pes* ‘стопа’, дакле ‘брзостопић’, да смо га калкирали, можда бисмо га тако назвали). И ми смо назив *велосипед* користили у мирнодопско вријеме, а онда је за народне власти превладао бицикл. Баш као и бицикл, велосипед је направио завидну свјетску каријеру. Позајмише га Руси, а онда се руско *велосипед* проширило диљем неразрушивог савеза слободних република (како им говораше химна), између осталог у грузијском ველოსიპედი (*веосипеди*), башкирском, чувашком, казашком и татарском *велосипед*, и јакутском *белисипет*. Осим руског, има и других словенских језика који су се овдје пофранцузили, Бугари и Македонци користе *велосипед*.

Има онда језика који су мобилисали сопствене творбене ресурсе. Јапанци бицикл зоуу *自転車*, *ђитенша* ‘самокотрљајуће возило’, што ће рећи ‘самокотрљ’. Термин је скован у ери Мејђи (1868-1912), кад су се на

општем таласу модернизације појавили и бицикли. Мандарински кинески користи 自行车, *дзисингчѐ* ‘сам сувоземно возило’. Да су Кинези раније завладали земљиним шаром, могли смо ово калкирати у: *самсувовоз*. Модерни грчки има *подήλατο* ‘стопа кретање’, дакле ‘стопокрет’. Сви наведени наши калкови звуче усиљено, чак комично, баш као и онај виц о називу бицикла код Хрвата: *међуножно гурало*.

И кориштење домаће ријечи за точак било је веома популарно у именовану бицикла. Вијетнамски има *хе ђар* (*хе* – ‘точкаш’, *ђар* – ‘педала’, дакле: *педалоточкаш*). Њемачки користи *Fahrrad* ‘путни точак’, колоквијално *Rad* ‘точак’. Идентично је и у чешком (*jízdní kolo*, краће *kolo*), па ни су без разлога Чеси најњемачкији Словени. Многи други језици слиједе овај образац. Бицикл је *kolo* ‘точак’ код Словенаца, који су германизовани скоро као Чеси. Разговорни македонски усвојио је за бицикл српскорхватску ријеч *точак* (сам точак зове се у македонском: *тркало*). Естонски га зове *jalgratas* ‘стопоточак’. Мађари су калкирали бицикл па имају *kerékpár* ‘пар точкова’. Калкирали су и Литванци, па га зову *dviratis* ‘два точка’. Наравно, има језика са више назива, нпр. у јидишу ביציקל (*bitsikl*), ביציקלעט (*bitsiklet*), וועלסיפעד (*velosiped*), and ראווער (*rover*).

Бицикл постоји дуже вријеме, а нешто касније појавио се тротинет. Ту је енглеска ријеч *scooter* (прецизнији назив за тротинет је *kick scooter* или *push scooter*, јер само *scooter* значи и мопед и електрични тротинет и електричне трицикле за особе са ограничењима у кретњу) направила свјетску каријеру. Позајмљена је у јапанском スクーター (*сукута*), кореанском 스쿠터 (*seukuteo*), малајском *skuter*, чешком *skútr*, каталанском *escúter*, њемачком *Scooter*, данском, холандском, француском, италијанском, шпанском и норвешком *scooter*. Најчешће ови називи упућују на моторизовану верзију. У неким језицима, типа јапанског, ова посуђеница се може користити за тротинет, мада постоји и прецизнија позајмица: キックスクーター *киккусукѐта*. Холандски је за тротинет позајмио енглеску ријеч, али не скутер. Они га зову *step* (корак). Руси га зову *самокат* ‘самовоз’, баш као што су у тзв. НДХ звали аутомобил. Прије него што је француско *velosiped* преовладало у руском, *самокат* је био термин за бицикл у руском. Пољаци имају живописан назив *hulajnoga* ‘дернечећа нога’.

Француско *trottinette*, које смо и ми позајмили, долази од глагола *trotter* ‘ступати, ходати’. У француском се зове и *patinette* од глагола *patiner* ‘клизати’. И Македонци имају *тротинет*, Бугари га деминутивизоваше у *тротинетка*, један од холандских назива је *trottinette*, итд. Други француски назив усвојен је као *patinete* у галицијском, шпанском и португалском. Код нас се у западним крајевима користи и *ромобил*, од *ролати* и (*ауто*)*мобил*. Слично је и у мађарском, само краће: *roller*. Италијански има *monopattino* ‘једна сличуга’. У мандаринском кинеском је ‘клизајуће

сувоземно возило' (滑板車, хуа́бáнчē), дакле: *клизосувоз*. Швеђани га зову *sparkcykel* 'удрикруг'. Исланђани користе *hlaupahjól* 'трчиточак'.

Могли бисмо о овоме до сутра, помињући ролшуре, ролере, сличуге, санке, даске, итд. Довољно је, међутим и оволико, степен варирања неће се промијенити. Који год од тих примјера да узмемо, суочићемо се, као глобални лексички акушери, с фасцинантном разноврсношћу, онаквом какву смо срели код бицикала и тротинета.

Именовање речених немоторизованих превозних средстава показује интересантан мозаик проналажења рјешења у лексичком посуђивању, семантичким промјенама и прекомбиновању лексичког материјала, често са два или сва три механизма у једној новој ријечи. Нови предмети покрећу потребу именовања, а заједница говорника реагује стварајући нове ријечи. Често је тако да ријечи створи појединачна особа (нпр. новинар који пише о неком новом превозном средству). Након тога долази до дифузије у друштву. Ријеч се на крају прихвати или бива замијењена алтернативним приједлогом. Оно што рађање нових ријечи чини занимљивим јесте разноврсност представа, односно менталних слика, које стоје иза понуђених рјешења. У наредном дијелу позабавићемо се тиме какав се значај и значење могу приписати варирању у глобалном лексичком акушерству.

ЗНАЧАЈ И ЗНАЧЕЊЕ МЕЋУЈЕЗИЧКОГ ЛЕКСИЧКОГ ВАРИРАЊА

Говорење матерњег језика чини нас људима. Говорење других језика даје нам најбољи увид у величанствену разноврсност наше људскости. То је несумњиво значај међујезичког лексичког варирања, уопште, и у рађању нових ријечи, напосе. У лексици се најјасније прожимају језик и култура. Међујезичко лексичко варирање, овако или онако, представља и међукултурно варирање. На питање шта је и колики је значај лексичке разноврсности у рађању нових ријечи, дакле, одговор се сам намеће. Није тако са значењем. Питање какво значење можемо приписати овој појави једно је од оних вјечних интригантних загонетака из друштвених наука, на које има онолико одгонетака колико и одгонетача.

Под значењем подразумејем питање о чему нове ријечи којима се попуњавају лексичке празнине свједоче. С једне стране јасно је да нове ријечи свједоче о историјским процесима. И не ради се ту само о томе да је у ходу историје дошло до одређених иновација на које су нове ријечи заправо реакција. Рецимо, извори посуђивања јасно свједоче о обрасцима културног и другог утицаја. Да народ Пипаш нису окупирали Шпанци па онда и Американци, у језику тог народа не би било позајмица из поменута два језика. Слично је и са бројним јапанским позајмицама из енглеског, које су директан производ америчке окупације. Ту је додатни историјски

фактор било отварање према свијету у ери Мејџи. Да Нијемци нису били технолошки најнапреднији у вријеме формирања аутомобилске терминологије, не бисмо имали *рикверц* ни *раткану*. Надаље, преференција језика према одређеном типу механизма настајања нових ријечи може се, барем дјеломично, схватити као производ историјских процеса. Види се то у њемачком, који традиционално посеже за творбом, како смо видјели у оним називима који су ужасавали Марка Твена, али је у новије вријеме све више присутно посуђивање из енглеског, толико да се јављају и псеудоанглицизми типа *Handy* (за мобилни телефон, оно што се у енглеском зове *cell phone*) или *Beamer* (за пројектор, оно што је у енглеском *overhead projector*). Успут буди речено, псеудоанглицизми су толико узели маха да је Gardner (2013) објавио рјечник таквих облика у документима бриселске бирократије. Може се рећи да је и ова промјена у кориштењу ресурса у њемачком, макар дјеломично, последица америчке окупације након Другог свјетског рата. Наравно, силни калкови које налазимо, рецимо, у словеначком и чешком, свакако су историјски изазвана реакција на покушаје германизације. Можемо надаље рећи и да је и мандаринско кинеско доминантно посезање за твореницама и метафорама заправо нека врста историјски одређеног става о супериорности сопствене културе, језика и писма.

Досад су ствари веома јасне, али шта ако желимо да сазнамо свједоче ли ови примјери о дубље укоријењеним културним обрасцима који иду изван помињаних историјских процеса на које је веома лако упријети прстом. Посљедњих година свједочили смо ренесанси језичких приступа који истражују однос језика и културе. Њихов преглед, укључујући и историјски мисаони ток који је до њих довео, као и критичка евалуација, могу се наћи у Širka (2019). Од свих тих приступа, а има их од Ане Вјежбице у Аустралији до руске лингвокултурологије, овдје је најрелевантнији приступ тзв. културне лингвистике, поглавито идеје два аутора. Први је Palmer (1996), који говори о томе да језици граде менталне слике и да су разлике у тим менталним сликама резултат међукултурних разлика. Сличне идеје има Sharifian (2017), други аутор, који говори о специфичним културним когницијама двије врсте: културним концептуализацијама (како дани језик и култура схватају одређене појмове, нпр. појам кума код нас) и културним сценаријима (како дани језик и култура схватају одређена културно релевантна дешавања, нпр. свадбу, сахрану, итд.)

У конкретном примјеру рађања нових ријечи, питање је да ли је посезање за одређеним обрасцима резултат неких културно специфичних менталних слика и културних когниција. Узмимо њемачки и кинески. Можемо ли рећи да често кориштење сложеница у њемачком одражава инжењерско-филозофски дух? Можемо ли отићи и корак даље, па питати да ли

постојање таквих структура у новим ријечима доприноси инжењерско-филозофској оријентацији Нијемаца, како би можда урадили неоворфисти попут Fuhrman и Boroditsky (2010)? Можемо ли надаље питати да ли су кинеске менталне слике у називима електричних апарата резултат одређених културних датости које иза тог језика, па и писма (често се у дијелу новог знака користи назив нечег другог што се изговара исто или слично)? Ово су интригантне загонетке, али треба бити изузетно опрезан у њиховом одгонетању. Рецимо, изузетно богатство творбених образаца, баш као у њемачком, постоји и у језику пипаш, али нико неће имати предоцбе о инжењерско-филозофском усмјерењу тог народа. И шта рећи о албанским називима мјесеци, свједоче ли они и о чему? Посљедица чега је разноврсност у називању бицикла?

Ова област отвара бесконачан низ питања. Међутим, треба се клонити онога што се само у појединим језицима и појединим ријечима нађе, ма колико то на први поглед изгледало привлачно. Другим ријечима, лексички акушери треба да припазе да не избаце и дијете с прљавом водом од купања, како каже гримовски драстична њемачка изрека: *das Kind mit dem Bade ausschütten*, коју налазимо и у енглеском у облику: *Don't throw the baby out with the bathwater*. Веома је битно признати да се доста тога дешава случајним развојем догађаја, да је добар дио варирања у овој области непредвидив и тиме необјашњив, а ту онда важи правило: о ономе о чему не можемо говорити, морамо ћутати, да карикирамо познату максиму из Витгенштајновог Трактата: "Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen".

Једини начин на који можемо почети одговорати на ова питања јесте систематски мукотрпан рад у поређењу различитих језика и великог броја нових ријечи. Добар примјер и узор таквог систематског рада јесу Haspelmath и Tadmor (2009, 2020), који су систематски поредили посуђенице по свјетским језицима. Ресурси таквог типа за нове ријечи били би од изузетне користи.

ЛИТЕРАТУРА

- Fuhrman, Orly and Lera Boroditsky 2010. Cross-Cultural differences in mental representations of time: evidence from an implicit non-linguistic task, *Cognitive Science*. <https://doi.org/10.1111/j.1551-6709.2010.01105.x>.
- Gardner, Jeremy 2013. *Misused English Words and Expressions in EU Publications*, Bruxelles: European Court of Auditors
- Haspelmath, Martin and Uri Tadmor (eds.). 2009. *Loanwords in the world languages: a comparative handbook*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Haspelmath, Martin & Tadmor, Uri (eds.) 2020. *World Loanword Database*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wold.clld.org>
- Palmer, Garry 1996. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: University of Texas Press.
- Sharifian, Farzad 2017. *Cultural Linguistics*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Šipka, Danko 1990. Terminološka leksika automehaničarske struke u srpskohrvatskom jeziku, *Prilozi proučavanju jezika* 24-26, Novi Sad (1988- 1990), p. 161–237.
- Šipka, Danko 2000. *SerboCroatian-English Colloquial Dictionary*. Springfield, VA: Dunwoody Press.
- Šipka, Danko 2019. *Lexical Layers of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šipka, Danko 2024. Macedonian Dialectal Vocabulary: Sources and Motivation. *Balkanistica* 37, forthcoming.

Danko Šipka

GLOBAL LEXICAL OBSCETRICS: SELECTED EXAMPLES OF BIRTHS OF NEW WORDS

Summary

The present paper, aimed at a general audience, discusses different cases of the emergence of words for new concepts. The paper focuses on the cases in which a speech community starts acquiring new technologies, which triggers the need for new words. Having established theoretical possibilities in situations of that kind, the paper presents solution from various languages around the globe. The differences in solutions adopted in individual languages definitely testify to global lexical, linguistic, and, more broadly, cultural diversity, which contributes to the richness of the global cultural heritage. At the same time, the examples discussed in this paper open an array of questions about the relationship between language and culture. The key question is to what extent the differences in naming new concepts are a product of deeper intercultural differences, what role historical processes play in naming, and how much of naming can be ascribed to unpredictable, random variation.

Keywords: new words, terminology, lexical borrowing, calques, lexical morphology, new meanings, metaphors, language, and culture.